

Bir Medeniyet Algılaması Olarak Ahmed Midhat Efendi'nin Paris'i

M. Fatih Andi*

Bir Medeniyet Algılaması Olarak Ahmed Midhat Efendi'nin Paris'i

Daha XVIII yüzyıldan başlayarak, Avrupa'ya gidip Batılı şehirleri gören Osmanlı aydınlarının, Batı'nın toplumsal hayatına, kent kültürüne dair gözlemleri, yorumları Türk modernleşmesinde önemli bir yer tutmuştur. Bu şehirler içinde en önemli yeri ise Paris alır. Paris, bu yüzyıldan itibaren Türk aydınının ilgi odağı, Batı dünyasına açıldığı bir pencere olmuştur. Türk entellektüellerinin Paris'e gösterdikleri bu ilgi, bazan Paris hayali, bazan Paris ozlemi, bazan da Paris yorumu ve hatta eleştirisi şeklinde XX. yüzyılda ve Cumhuriyet döneminde de, bugüne kadar, artarak süregelmiştir.

Bu aydınlardan birisi de Ahmed Midhat Efendi'dir. O, hem edebî eserlerinin bir kısmında, hem de diğer eserlerinde Paris'ten çokça bahsetmiş, 1889'da Stockholm'de toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen katılmak üzere yaptığı Avrupa seyahati esnasında uğradığı Paris şehrinin Avrupa'da Bir Cevelan isimli seyahat kitabında ise teferruatı ile anlatmıştır.

Bu makalede onun romanları ve bu kitabı çerçevesinde Paris'i nasıl gördüğü, nasıl yorumladığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler Paris, Ahmed Midhat Efendi, Avrupa, Türk edebiyatı, Türk romanı.

Paris in Ahmed Midhat Efendi's Works as a Civilization Perception

As a 19th century Ottoman-Turkish author, Ahmed Midhat Efendi, writes about about Paris in his works very often. He wrote about Paris much before actually seeing the city

But after he went to VIIIth Orientalism Congress in 1889, he visited Paris and stayed there several weeks. After this visit, he wrote his observations about Paris in his book called Avrupa'da Bir Cevelan (A Trip in Europe).

Key Words Paris, Ahmed Midhat Efendi, Europe, Turkish Literature, travel writings.

---

* Doç. Dr.. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
andifatih@yahoo.com

“Sanki Paris bize meçhûl müdür ki, de kayıkı anlaşılmasın? İstanbul'dan daha bile mârûf değil midir?”

Ahmed Midhat Efendi¹

Max Weber, şehrin sosyolojik yapısını araştırdığı *Die Stadt* isimli eserinde, insanların yeryüzünde maddî anlamda ortaya koydukları en büyük, en kapsamlı, kuşatıcı ve girift oluşumun, “şehir” olduğu üzerinde durur.²

Çünkü şehir, insan tekinin değil, insanların, hatta çoğu kez bir zaman diliminde yaşamakta olan insanların bile değil, geçmişten geleceğe uzanan insan nesillerinin kolektif emeğinin ürünüdür.

Her şehir bir kültür ortaya koyar. Şehir, kendisini oluşturan zihinsel kapasitenin, maddî ve manevî çabanın, beklentilerin, formların ve normların toplamıdır. Oswald Spengler'e göre, “Dünya tarihi, şehirli insanın tarihidir.” Ve her kültür, “başkent kültürü tipinde yönelmektedir.” Şehrin niteliği, içinde barındırdığı kitlenin ruhunu da biçimlendirir.³

İnsanlar kente özgü yaşama biçimleri, yaşama birimleri, davranış kalıpları, hatta duygular, düşünceler, eylemler ve inançlar geliştirirler. Bu ise insan teklemini toplum haline getiren önemli harçlardan birisini oluşturur. Peter Burke, şehirlerin insan topluluklarına ve bireylere “toplumsal rol” ve “kimlik” kazanma açısından da etki ettiğini söyleyerek, toplumsal tarih çalışmalarında bu kavramların önemine dikkati çeker.⁴

Şehir bir “birim”dir. Ülke/vatan dediğimiz varlık bile bu açıdan şehirler toplamı olarak değerlendirilebilir.

Şehrin dışında insan tabiatın ritmine esirdir. Şehirler insanî ritmin hayatı yaptığı ortamlardır. Bu gözle, şehir, adeta yaşayan bir organizmadır. Geçmişte hayatı kazanmış, bugün de bunu sürdüren ve ileriye yönelik olarak da sürdürebilecek olan bir “canlı” yapıdır.

¹ Ahmed Midhat, *Diplomalı Kız*, İstanbul 1307, s. 3

² Weber'in bu eseri, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu* ismiyle 1960 tarihli İngilizce baskısından Türkçeye aktarılmıştır: Max Weber, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), İstanbul 2000, Bakış Yay., s. 73-91

³ Oswald Spengler, *The Decline of the West*, II, New York 1926, s. 85'den alıntı olarak bk.: Max Weber, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, s. 38. Spengler'in bu eserinin Türkçeye çevirisi için bk. Oswald Spengler, *Batının Çöküşü*, (Çev. Giovanni Scognamiglio, Nuray Sengebli), 1. bs. İstanbul 1978, 2. bs. İstanbul 1997, Dergâh Yay., 560 s.

⁴ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (Çev. Mete Tuncay), İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 46-47, 54-57.

Kimi kent sosyologları “şehrin ruhu” kavramı üzerinde ısrarla dururlar. Ivan Illich, “Bir şehir, ancak ruhu yok edilirse, tarihten silinir.” diyordu. Roland Barthes ise “Şehir bir söylemdir. Bu söylem gerçekten de bir dildir: Şehir, sakinleriyle konuşur; biz de içinde bulunduğumuz şehri konuşuruz. Bunu da orada yaşayarak, orada dolaşarak, ona bakarak yaparız.” cümleleriyle insan-şehir ilişkisine önemli bir başka pencere açıyordu.⁵

Şehir kültürü, şehir hayatı, şehrin ritmi, şehrin ruhu, şehrin kimliği, şehrin söylemi... Bu kavramları çoğaltmak mümkündür. Ve bu çoğalış giderek karşımıza en geniş açılımıyla şehir ve uygarlık bağıntısını çıkarır.⁶

* * *

Sözü bu noktaya bağladıktan sonra, bu yazımın konusu olarak, Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde Paris şehrinin, nasıl, hangi bakış açısıyla ve hangi değerlendirmelerle söz konusu edildiği sorularına yönelebiliriz.

Bizce bu sorular, yukarıda “şehir” kavramı etrafında söylediklerimiz çerçevesinde, önemlidir. Hele üzerinde durduğumuz dönem XIX. yüzyıl ve eserlerine eğildiğimiz yazar da, XIX. yüzyıldaki Batılılaşma hareketleri içinde edebî ve fikrî eserleri ile çok önemli bir figür olan Ahmed Midhat Efendi olursa...

Aslında bu konuda Ahmed Midhat, ne öncesi, ne de sonrası itibarıyla tek örnek değildir. Sultan III. Ahmed'in elçisi sıfatıyla 1721'de Fransa'ya giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'den⁷, 1838'de Paris sefâreti başkâtipliğine getirilen Mustafa Sami Efendi'ye⁸ uzanan bir süreçte, Paris'te elçilik yahut sefaret memurluğu görevlerinde bulunan kalem sahiplerinin yurda dönüşte yazmış oldukları “sefâretnâme”lerden başlayarak⁹, çeşitli devlet görevleri, eğitim veyahut da iç siyasal çekişmeler yüzünden Paris'e gitmiş olan Şinasi, Mizancı Mehmed Murad,

⁵ Barthes'in bu sözlerinin iktibasen kullanımı için bk. Mustafa Armağan, *Alev ve Beton*, İstanbul 2000, Şule Yay., s. 64.

⁶ Bu bağıntı çerçevesinde kentlerin ortaya çıkış kuramları, kent-uygarlık ilişkilerinin çeşitli perspektiflerden üzerinde topladığı dikkatler için bk. Rana A. Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Kurumselleşme*, Bursa 1998, Asa Yay., 245 s.

⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin bu seyahatinin izlenimlerini anlattığı Fransa Sefâretnâmesi için bk. Beynun Akyavaş (Haz.), *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi*, Ankara 1993, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 155 s.

⁸ Mustafa Sami Efendi'nin, sefâretname türünün son örneği kabul edilegelen eserinin Latin harfleriyle neşri için bk. M. Fatih Andı (Haz.), *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri- Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi*, İstanbul 1996, Kitabevi Yay., 88 s.

Namık Kemal, Sami Paşazade Sezaî, Ali Suavi, Hayrullah Efendi, Abdülhak Hamid gibi Osmanlı aydınlarının yazdıklarına kadar Paris, XIX. yüzyıldan itibaren Türk aydınının ilgi odağı, Batı dünyasına açıldığı bir pencere olmuştur. Gidenlerden kimileri bu pencereden “yeryüzü cenneti”ni veya “medeniyet kiblesi”ni, kimileri “dünya başkenti”ni veya “sanat ve edebiyat meşheri”ni, kimileri “harikalar diyarı”ni veya “özgürlükler ülkesi”ni görmüşlerdir. Bu pencere, aynı zamanda “gidemeyenler” için de Batı’dan haberdar oluş imkânı ve Muallim Naci’nin meşhur gazelindeki söyleyişi ile kendi gelenek “savmaa”ımızdan çıkıp, “âlemin zamanının nasıl güzel geçtiği”nin görülüp anlaşılması¹⁰ açısından da önemli olmuştur.¹¹

XIX. yüzyıl Türk entellektüellerinin Paris’e gösterdikleri bu ilgi, bazan Paris hayali, bazan Paris özlemi, bazan da Paris yorumu ve hatta eleştirisi şeklinde XX. yüzyılda ve Cumhuriyet döneminde de, bugüne kadar, artarak süregelmiştir.¹²

Bu yoğun ilgi ve vurgu, edebiyatımızda Paris’i, Enis Batur’un ifadesi ile söylersek, kimi zaman bir “hayal şehir”, kimi zaman bir “ütöfik şehir” ve giderek adeta bir “fetiş şehir” haline getirmiştir.¹³

Bu fetişizmin köklerinin atıldığı döneme yani XIX. yüzyıla tekrar dönersek, Avrupa başkentleri içinde özellikle de Paris’in, sefâretname ve seyahatnamelerden gazete yazılarına, romanlardan şiirlere kadar yansıyan ve git gide yoğunluğu artan bir dozda edebiyatımızın önemli bir tema mecrası halini almaya başladığına şahit oluruz.

⁹ Yirmisekiz Çelebi ve Mustafa Sami’den başka, bunlar arasında Morali Seyyid Ali Efendi (1797), Mehmed Said Galib Efendi (1802), Mehmed Emin Vahid Efendi (1806) ve Abdurrahim Muhib Efendi (1808)’nin *Fransa Sefaretnamesi* eserleri sayılabilir. Bunlar hakkında geniş bilgi için bk : Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 3. bs. İstanbul 1992, Türk Tarih Kurumu Yay. Ayrıca bk · Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gozuyle Avrupa*, İstanbul 2000, Kaknüs Yay., s. 27-36.

¹⁰ Muallim Naci’nin *Furûzân* isimli şır kitabında yer alan “Görün” başlıklı gazelindeki beyit şöyledir

“Çıktın şu savma’adan zâhidân! Cihânı gorun!
Nasıl güzel geçiyor âlemin zamânı, gorun!”
(*Furûzân*, İstanbul 1303/1885, s. 27)

¹¹ Bu konuda bk·: M. Fatih Andi, “Kaçanlar, Kalanlar ve Romanlar”, *Roman ve Hayat*, İstanbul 1999, Kitabevi Yay., s. 79-84.

¹² Burada Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Atilla İlhan, Enis Batur, Nedim Gürsel, Demir Özlü vb. gibi yazarları, eserlerindeki ve hayatlarındaki Paris teması dolayısıyla hemen hatırlayabiliriz. Edebiyatımızda Paris konusunun işlendiği metinlerden yapılmış bir antoloji çalışması olarak Halil Gökhan ve Timour Mohidine’in hazırladığı *Türk Edebiyatında Paris* çalışmasını burada anmak faydalı olacaktır (*Türk Edebiyatında Paris*, İstanbul 2000, Yapı Kredi Yay., 329 s.).

¹³ Enis Batur, “Paris Bir Fetiş-Mekân İçin Topografi Denemesi”, *Türk Edebiyatında Paris*, s. 285

Devrin birçok aydını için Paris bir ufuk zenginliğidir, bir ışıklı masal ülkesidir. Abdülhak Hamid'in hocalığını da yapmış olan Hoca Tahsin Efendi'nin şu beyti, bu bakışı ve psikolojiyi sanki bize özetleyiverir:

*"Paris'e git bir gün evvel, akl u fikrin var ise,
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e."*¹⁴

Abdülhak Hamid ise, ilk defa babasıyla birlikte gidip gördüğü Paris'i daha sonraki yıllarında nasıl hatırladığını "Bir Hatıra" şiirinde şöyle anlatır:

*"Paris, diyordu,
Pek çok işitmişti Paris'i,
On bir yaşında gördü ve girmişti mektebe.*

..
*Irsî tahassusâtına, ummî zekâsına
Kudret, birinci medrese etmişti Paris'i.*

....
*Paris, diyordu,
Mavi ipekten bir âşiyân."*¹⁵

Bu iki alıntının çizdiği kalın çizgiler, XIX. yüzyıl aydınlarımızın birçoğunun aslında Paris'e, hatta daha da genelleyerek söylessek, Avrupa'nın Londra, Berlin, Viyana gibi diğer büyük kentlerine bakışını kısa yoldan anlatır gibidir. Yani özellikle ve öncelikle yüzeyde kalan, sorgulamayan, "küh"üne varamayan "görsel" bir Avrupa algılayışı... Kalabalık ve görkemli şehirler, yüksek binalar, ışıklı vitrinler, bulvarlar, müzeler, tiyatrolar, eğlenceler ve kadınlar... Bunlar karşısında hayran ve şaşkın "bizimkiler"... Ziya Paşa'nın çok bilinen şu beyti bu bakışın güzel bir ifadesidir:

*"Diyâr-ı kufrü gezdim beldeler kâşâneler gordum,
Dolaştım mülk-i Islâm'ı, bütün vîrâneler gordum."*¹⁶

Bu Türk aydın ve yazarları arasında bilhassa bir isim, diğerlerinden farklı olarak öne çıkar ki o da Gaspıralı İsmail'dir. Kırım Türklerinden olan Gaspıralı İsmail, 1871 yılında Paris'e gider, burada 1874'e kadar bir yandan Batı'yı tanıma-ya ve bilgisini arttırmaya gayret eder, bir yandan da geçimini sağlamak için çalışır. Bu arada Turgenyev'in sekreterliğini yapar. 1874'te İstanbul'a gelir, bir yıl kadar burada kaldıktan sonra, 1875'te Kırım'a döner.

¹⁴ Inci Enginün (Haz.), *Abdülhak Hâmîd'in Hatıraları*, İstanbul 1994, Dergâh Yay., s. 29.

¹⁵ Abdülhak Hâmîd Tahran, *Butun Şiirleri-3, Hep Yahut Hiç*, (Haz.: I. Enginün), İstanbul 1982, Dergâh Yay, s. 219.

¹⁶ Ziya Paşa, *Kulliyât-ı Ziya Paşa*, İstanbul 1343/1925, s. 203.

Gaspıralı'nın sağlığında İstanbul'da basılmış bir küçük eseri vardır ki, döneminin Türk aydınlarının yukarıda belirttiğimiz Batı algılayışları içinde çok farklı bir noktada durur. Devirdaşlarının Avrupa karşısındaki ya ölçüsüz kapanış ve tepkileri veyahut sınırsız açılış ve hayranlıkları karşısında, Gaspıralı'nın bu eseri daha isminden başlayarak dikkatleri kendisine davet eder: *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*.¹⁷

Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene'de Gaspıralı İsmail, Batı uygarlığının elbette özellikle bilim ve teknoloji alanlarında alınacak birçok yanının var olduğunu, ancak onun görünen parlak yüzünün hemen arkasında kendisini gösteren pek çok aksayan tarafın bulunduğunu, maddî ihtişamın ve gücün aslında büyük bir sömürüye dayandığını, Batı'nın da kendi içinde fikrî platformda birbiriyle çatışan kuvvetlerden oluştuğunu uzun uzun anlatır ve risalesini “Avrupa’da ne görürsek, çocuk gibi alıp kaçmayalım. Akli başında insanlar gibi ‘Nedir? Sonu nereye varacak? Vicdan ve hakkaniyete uygun mu?’ diye ölçüp tartalım.” öğütleriyle bitirir. Bugün için Türk düşüncesinin tekrarlaya tekrarlaya epeyce kanıksadığı bu fikirler, unutmayalım ki, devrinin ütopyik modernleşmeci aydınları arasında sık hatırlanmayan, gözden ırak tutulan yaklaşımlardı.

Biz Ahmed Midhat Efendi'nin Paris merkezi etrafında Batı'ya bakışını da, konuyu getirip bağladığımız bu noktadan başlatmamızda fayda olacağını düşünüyoruz.

Gerçekten de Ahmed Midhat'ın bütüncül bir perspektifle, Avrupa medeniyetini değerlendirişinde Gaspıralı İsmail ile aralarında benzerlikler bulunduğu âşikârdır ve Avrupa'ya yapacağı uzun süreli seyahatin hemen bir iki yıl evvelinde, hem de dönemin gözde matbaalarından birisi olan Ebüzziya Matbaası tarafından basılmış olan *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*'yi okumuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Paris'teki gezilerinde olduğu gibi kimi zaman kendisini alamayarak çocukça bir heyecana ve hayrete kapılsa da, Ahmed Midhat'ın Paris penceresinden Avrupa'ya bakışını önce kontrollü bir algılama çabası, ardından kıyaslayıcı, gerektiğinde eleştirici bir seçicilik diye tanımlayabiliriz.¹⁸ Nitekim Carter Findley, onun yaşadığı dönemin ütopyik ve ateşli modernleşmecileri olan Yeni Osmanlılar'la Jön

¹⁷ Gaspıralı İsmail, *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*, İstanbul 1302/1886-1887, Matbaa-ı Ebüzziya. 30 s. Eser, Mehmet Kaplan tarafından hakkında kısa bir tanıtıcı giriş bilgisi ile günümüz Türkçesine aktarılmıştır: “Gaspıralı İsmail’in Avrupa Medeniyeti, Sosyalizm ve İslamiyet Hakkındaki Eseri”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-II*, İstanbul 1987, Dergâh Yay., s. 174-190

Türkler arasında kalmasını, her iki grupta da anlaşılamamasını, kendisi ve Türk düşünce hayatı için bir bahtsızlık sayar.¹⁹

Findley, Ahmed Midhat'ın 1889'da Stockholm'de toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen katılmak üzere yaptığı Avrupa seyahatini anlattığı *Avrupa'da Bir Cevlân*'ının hemen ilk sayfalarında, Efendi'nin kendisi için kullandığını söylediği “müstağrib” sıfatından da hareketle²⁰, onun bir “oksidantalist” olarak nitelendirilmesinin gerektiğini ve bu vasfıyla da devrinin Osmanlı düşüncesine çok şey katabilecek iken, onun bu fikrî boyutunun 1860'lar-70'lerin Genç Osmanlılar'ı ile 1890'lar-1900'ler'in Jön Türkler'inin militan ve ateşli Batılılaşma söylemlerinin arasına sıkıştığını ileri sürer.²¹

Findley'in, *Avrupa'da Bir Cevlân*'ın ilk sayfalarında yer aldığını söylediği ifade şu şekildedir:

“Kudemâ tedkikat-ı lisanıyyede bu kadar kayıdsızlık göstermiş olduğu gibi biz müteceddidler dahi Avrupaca şa'şaa-i terakkîsi gözler kamaştırırın maarifden iktibas gayretine düşmüş olduğumuzdan, biz dahi tedkikat-ı lisanıyyemize ehemmiyet vermemişiz. Maârif-i garbiyyeyi Şark'a idhâle sâî birer 'müstağrib' olmuşuz.”²²

Doğrusu bu ifadeden hareketle, bizzat Ahmed Midhat'ın kendisini “müstağrib”/oksidantalist olarak nitelediğini söylemek zordur. Çünkü bu cümlelerde, Efendi, döneminin kendi lisanımız karşısında dahi “kayıtsızlık” gösterip, bu konudaki bilgileri bile Batı'dan alma kolaylığını tercih eden aydınlarını eleştirmek maksadındadır. Buradaki “müstağrib” kelimesi de bizce bir tevriyeyi içerecek biçimde, bu eleştiriyi pekiştirmek için kullanılmıştır. Zira “müstağrib hem “müsteşrik” karşıtı olarak “Batıcı” veya “Batılılaşan” anlamında anlaşılabilir iken, dönemin lûgatlerine göz attığımızda, diğer yandan da, “taaccüb ve istiğrâb eden, hayret eden, hayran kalan, garip bulan, şaşakalan”²³ anlamına da gelmektedir.²⁴ Kelimenin bir üçüncü anlamı ise “uzaklaşmak, gurbete çıkmak isteyen”²⁵dir. Hele bir de yukarıda alıntılıadığımız cümlelerin devamına bakacak

¹⁸ Ahmed Midhat'ın Batı'nın hangi yönlerini takdir, hangi yönlerini tenkit ettiğine dair detaylı bilgi, Orhan Okay'ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* (Ankara 1975, Atatürk Üniversitesi Yay., 440 s.) isimli kapsamlı ve doyurucu çalışmasında ele alınmıştır.

¹⁹ Carter V. Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 7.

²⁰ Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevlân*, İstanbul 1307/1890, s.6.

²¹ Findley, a.e., s. 4 ve 7.

²² Ahmed Midhat, a.e., s. 6.

²³ Muallım Naci, *Lûgat-i Nâci*, İstanbul 1978, Çağrı Yayınları neşri, s. 768; Mehmed Salâhî, *Kamus-ı Osmânî*, İstanbul 1313, Mahmud Bey Matb., s. 484; Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317, İkdâm Matb., s. 1339, Ali Seydi, *Resimli Kamus-ı Osmânî*, İstanbul 1330, Cihan Matb., s. 1013.

olursak, Efendi'nin kendisini oryantalistlerin Osmanlı'daki temsilcisi gibi nitelediği zehabına bile kapılabiliriz:

“Bir encümen-i istişârede beş altı yüz kişi ictimâ edip de onların içine ‘İşte ben de Şarkıyyûn’un Osmanlı kısmıdanım!’ diye katışmak lâzım gelince...”²⁶

Dolayısıyla bu cümlelerinden hareketle Ahmed Midhat'ın kendisini doğrudan doğruya bir müstağrib/oksidantalist olarak nitelediğini söylemek zordur. Ancak bununla birlikte, Efendi'nin, Batı karşısında kıyaslara girişen, seçip ayıklayıcı olmaya gayret eden ve eleştirel bakabilen portresi ile döneminin diğer Osmanlı aydınları arasında farklı olmaya çalışan bir kimliğe sahip olduğu konusunda C. Findley haklıdır ki *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da* çalışmasında bunun birçok örneği bizi karşılar.

Biz Ahmed Midhat Efendi'nin gerek romanlarına, gerekse başta Paris olmak üzere, Stockholm, Berlin, Viyana gözlemlerini anlattığı *Avrupa'da Bir Cevelân*'ına bakarak, onun sistemli ve kapsamlı bir oksidantalist ideolojiye yaslandığının tartışma götürüleceğini düşünüyoruz. Ancak Batı uygarlığını yapan sosyo-kültürel öğelere, Batılı bilgiye, hatta zaman zaman teknolojiye bile bir Doğulu ihtiyatı ile ve hep bir tenkit süzgecinden geçirme cehdi ile bakışını da göz önünde tuttuğumuzda, bilhassa Oryantalizm'in ve ona tepki olarak Oksidantalizm'in de ortak ve belirleyici özelliklerinden birisi olan “alteritist” (ötekici) düşüncenin Midhat Efendi için de bahis konusu olabileceği âşikârdır.

Burada Ahmed Midhat Efendi'nin nasıl bir “ötekici” anlayış içinde bulunduğu daha iyi anlaşılması için, Oryantalizm'in Doğu'ya bakışındaki temel nitelik olan bu “alteritizm” ve “yabancılaştırma”, kendisinin dışına itme tutumu üzerinde durmamızda fayda vardır.

Başta Edward Said olmak üzere, Bryan Turner, Timothy Mitchel gibi Oryantalizm karşıtı bir söylemi sistemleştiren yahut işleyen kimi yazarlara göre Oryantalizm'in özünde Batılı aydının kafasında biçtiği bir “kendi sınırları” ve bir de bunun dışında, nerede başlayıp nerede bittiği hep tartışılabilir, “mevhûm” (sanal) bir “Doğu” ayırımı vardır. Said, tam da Batılı'nın kolonileştirme süreci-

²⁴ Nitekim 1970'lerde Cemil Meriç'in, XIX. yüzyıl aydınlarından bahsederken, Ahmed Midhat Efendi'nin bu kullanımından hareketle ve kelimenin bu anlamı etrafında “Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat. Müstağrib. Edebiyatımız bir gölge-edebiyat, düşüncemiz bir gölge-düşünce Üç edebî nevi itibardadır: Taklit, intihâl, tercume.” dediğini görürüz. (*Bu Ulke*, İstanbul 1979, 4. bs., Ötüken Yay., s. 56 Ayrıca yazar, kitabının bir bölümüne de, Ahmed Midhat Efendi'ye atıfla, “Mustağribler” başlığını koyar)

²⁵ Lûgat-i Nâci, s. 768.

²⁶ Ahmed Midhat, a.e , s. 6.

ne denk düşecek bir şekilde XVIII. yüzyıldan itibaren, özellikle XIX. yüzyılda büyük bir gelişme gösteren Oryantalizm'in Doğu'yu önce kendisinden "öte"lediği, "yabancı"laştırdığı ve biçtiği rol, kimlik ve kurallar etrafında didikleme, yağmalamaya başladığı düşüncesindedir. Bu anlamda ideolojikleştirilen "Doğu" algısı, Avrupa'nın "karşıt imgesi" olarak onun kendi kendisini tesisine de yardımcı olmuştur. Bu özellikleriyle, Oryantalizm, Batılı "sömürgeciliğin keşif kolu"dur.²⁷ Bryan Turner ise, Oryantalizm'in Doğulu kültürleri "onların tuhaflıklarını anlaşılır kılabilen önceden var olan kurallar ve söylemler içine yerleştirerek" yorumladığını sandığını, aslında bunun pratikte "biz ve onlar ayrımı"ni pekiştirdiğini ifade eder.²⁸ Said ve Turner'dan sonra, Oryantalizm'in emperyalist/kolonyalist kimliği başka yazarlarca da dile getirilmiştir.²⁹

Oryantalistlerin bu "temsili şiddet"i, ötekici yaklaşımı, XIX. yüzyıldan itibaren kimi "Doğulu" aydınları da kışkırtmakta ve onların da Batı'ya, araya eleştirel bir mesafe koyarak, Batılı algılayışı ve giderek Batılı olanı sızekli sorgulayarak, adeta karşı ötekici bir gözle bakmalarını doğurmaktadır.

İşte bizce Ahmed Midhat Efendi'nin Paris gözlemlerini de, diğer eserlerindeki yaklaşımları ile birlikte, ideolojikleşen ve radikal redler yahut kabuller içeren bir keskin Oksidantalistlik yerine, bu çerçevede daha ılımlı bir Oksidantalist yaklaşım olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Efendi, çağrıldığı Müsteşrikler Kongresi dolayısıyla Oryantalizm üzerinde (sınırlarını nereye kadar genişletti, bilemiyoruz ama) elbette düşünmüş olmalıdır. Bu kongreye gitmeden hemen önce de dönemin ünlü Oryantalistlerinden Arminius Vambery ile ve VIII. Müsteşrikler Kongresi'nin düzenlenmesi için İsveç kralı II. Oscar tarafından görevlendirilmiş bulunan Charles de Landsberg ile görüşmüştür.³⁰ Nitekim Stockholm'de kongrede yaptığı konuşma bile, onun Oryantalizm'in Doğu imajının yanlışlığı üzerinde düşündüğünü ortaya koyacak niteliktedir. Bu konuşmasında Midhat Efendi, Oryantalist bakış açısının Doğu'yu nasıl yanlış bir perspektiften, hemen daima "dışı"lık ve "şehevî"lik penceresinden gördüğü, bu görüşün nereslerde aksadığı üzerinde durur ve eleştirir,³¹

²⁷ Edward Said, *Oryantalizm*, (çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul 1989, 2. bs , s 14 vd. Kitabın Türkçe'de "Sömürgeciliğin Keşif Kolu" alt başlığı ile yayımlandığını hatırlatalım.

²⁸ Bryan Turner, *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm*, İstanbul 1991, (çev. Ahmet Demirhan), İnsan Yay , s. 108.

²⁹ Meselâ bk.: Âsaf Hüseyin, "Oryantalizmin İdeolojisi", *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar*, İstanbul 1989, (çev. Bedirhan Muhib), İnsan Yay., s. 15-34, Gordon E. Pruet, "İslâm ve Oryantalizm", a. e., s. 61-112; Ania Loomba, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, (çev. Mehmet Küçük), İstanbul 2000, Ayrıntı Yay., s. 18-126.

³⁰ Ahmed Midhat, a.g.e , s. 6-7

Midhat Efendi'nin Avrupa'ya bu "ılımlı" ötekici yaklaşımı, kimi araştırmacılarca, "kendisine mahsus" bir "sentezci"lik olarak da değerlendirilmiştir. Efendi'nin Batı uygarlığına bakışı üzerine kapsamlı bir çalışmanın sahibi olan Orhan Okay, bunlardan birisidir ve onun Batı karşısındaki tutumunu şöyle açıklar:

"Ahmed Midhat ne mutlak bir Batı hayranı, ne de mutaassıp bir Doğu müdafiidir. Her iki medeniyetin iyi ve kötü taraflarını tenkid süzgecinden geçirerek yeni bir sentez getirmektedir. Bu iyi ve kötünün, tabiatıyla kendisine ait bir ölçü olduğunu belirtmeliyiz. Bugüne göre başka türlü değerlendireceğimiz kıymet hükümlerinin bulunacağı da muhakkaktır. Ancak değişmeyecek olan şey, nisbet ne olursa olsun, iki medeniyetin ölçülü bir sentezidir."³²

* * *

Ahmed Midhat'ın Avrupa'ya bakışı en fazla Paris penceresinden olur. Gerek romanlarında ve gerekse Avrupa seyahati izlenimlerini içeren *Avrupa'da Bir Cevvelân* isimli eserinde Paris'in yoğun ve detaylı bir şekilde yansımalarını ve değerlendirilmelerini görürüz.

Midhat Efendi'nin kimi romanlarının olayları bütünüyle yahut ağırlıklı olarak Paris'te geçer. *Paris'te Bir Türk* (1876), *Cellât* (1884), *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* (1888), *Diplomalı Kız* (1890), *Altın Âşıkları* (1898) bunlardandır. Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* (1875), *Bahtiyarlık* (1885), *Hayret* (1885) gibi bazı romanlarının ise konusu kısmen Paris'te geçmektedir. Kimi romanlarında ise Paris ya küçük bir anekdot çerçevesinde, kahramanlardan birisinin uğradığı yahut bir vesile ile roman kahramanları arasında bahsi geçen bir şehirdir. *Hasan Mellâh* (1874), *Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları* (1888), *Gür-*

³¹ Ahmed Midhat, a.g.e., s. 164-167. Ahmed Midhat Efendi'nin bu konuşmasında dikkat çektiği "dişi"leştirme olgusu, aslında alterisit idrâkin özünde var olan bir yaklaşımdır. XVIII. yüzyıldan itibaren bütün bir Avrupa kolonyalist süreci boyunca "öteki" toplumlar, ülkeler, kültürler bir kadın erotizmi imajı ile görülmüş ve düşünölmüş (bk. Ania Loomba, a.g.e., s. 176-198); buna karşılık Doğulu aydınının Batı algılayışı içinde de bu imge önemli bir yer tutmuştur. Avrupa denilince, zihinlerde daha "dişi" bir toplum, kadın-erkek ilişkilerinde serbestlik, daha özgürce yaşanan cinsellik vs. hatırlanagelmıştır. Bizde sefâretname yazarlarının gittikleri her Batılı şehirde, kadınların güzelliklerine de özellikle dikkat etmeleri (bk. M. Fatih Andi, *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri-Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi*, İstanbul 1996, Kitabevi Yay., s. 30-31) burada anılmalıdır. Şinası'nın meşhur "Rûm'a bir Avrupalı büt vereli revnak u şân/Reşk-i iklim-i Frenk olmadadır Türkîstân" beytindeki "Avrupalı büt" de bu "dişi"leştirmenin bir yansıması değil midir?

³² Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* (Ankara 1975, Atatürk Üniversitesi Yay., s. 424.

cü Kızı (1889), *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi* (1890) bu türden romanlardandır.

Birinci kategorideki, yani olayın Paris'te geçtiği romanlardan *Cellât*'ta Napolyon dönemi Fransa'sı anlatılır. *Demir Bey*'de ise Paris ve İstanbul'da geçen bir aşk vak'ası ele alınır. Demir Bey, öğrenim için gittiği Paris'te Polini'ye âşık olur ve bu aşk, tuhaf ve girift ilişkilerle İstanbul'a taşınır. Avrupa seyahati sonrasında yazılan romanlardan olan *Diplomalı Kız*'da ise olay bütünüyle Paris'te ve bir Parisli kızın (yine Polini'nin) başından geçmektedir. Fakir bir kızcağızın zorla sahip olduğu diploması ile değil, çalışkanlığı ve gayreti ile zengin olup, ailesini de mesut edişi konu edinilir. *Altın Âşıkları* ise küçük bir romandır ve Paris civarındaki küçük kasabalardan birinde para hırsı yüzünden işlenen bir cinayet çevresinde gelişir.

Diğer romanlarında olduğu gibi, bu romanlarda da, Ahmed Midhat Efendi'nin olayın akışını sık sık kesip Paris'e, Paris'in tarihî eserlerine yahut semtlerine, Fransa tarihine, insan ilişkilerine, sosyal hayata dair mâlûmât yığmaya, okuyucuyu bilgilendirme çabası içine girmeye başladığını görürüz. Ahmed Midhat, zaman zaman, Paris konusundaki “dolu”luğunu, Paris'in kendi kafasındaki yahut dönemin okuyucusunun beklentisindeki yerini hatırlatmak ister gibi kimi romanlarında ifadesinin arasına sık sık “Koca Paris!”, “Paris bu!”, “Öyle ya, Paris bu!”, “Paris pek acayip bir yerdir!” benzeri bazen takdir, bazen kınama ve ayıplama, bazen eleştiri işlevleri yüklenen ünlem ifadeleri de sıkıştırırverir.³³ Macera, öğrenim yahut seyahat fark etmez, Paris'teki Osmanlı yahut Gürcü, Çerkez, İranlı kısacası Doğulu gençlerin yolu en azından bir kere Paris'in eğlence hayatına, tiyatro, kumarhane, fuhuş pansiyonları vs. yerlere düşer. Buralar, romanın macerasının yeşerdiği veyahut revnak bulduğu, gerektiğinde Efendi'nin Doğu-Batı kıyaslamasını ahlâkîlik konusu üzerinden daha kolay yürütebileceği, Batılı hayatı hatta daha kolay eleştirebileceği, en azından “romanesk” olanın daha kolay elde edilebileceği ve okuyucu ilgisinin daha kolay yakalanabileceği mekânlardır Efendi için sanki. Bu öğeler içinde bilhassa eleştiri sık sık, kiminde basmakalıp hükümler, kiminde etraflı tasvirler yahut bilgi aktarımları ile kendisini bazen satır aralarında bile gösterecektir. Şu örneklerde olduğu gibi:

“O zamanlar Paris'te kibârdan olsun, sığârdan olsun delikanlıların kâffesi erbâb-ı sefâhetten olup, gece gündüz vakitlerini kumarhanelerde, tiyatrohanelerde, canbazhanelerde vesaire hanelerde geçirdiklerinden hangi kız kocaya varırsa, yalnız birkaç hafta müddet kocasının güler yüzünü görebilerek, bu da âdeta

³³ Birkaç örnek olarak bk.: *Altın Âşıkları*, (Haz. M. Fatih Andı), Ankara 2004, Türk Dil Kurumu Yay. s. 13. 31, 52 *Yeryüzünde Bir Melek*, (Haz. Nuri Sağlam), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay., s. 48, *Hayret*, (Haz. Nuri Sağlam), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay., s. 366.

riyakârane bir güler yüz olduğunu ve diğer cihetten damat efendilerin zevcelelerinden aldıkları cihaz bedelini sefihâne ve müsrifâne bir suretle yediklerini ve paralar bittikten sonra zevcelerinin hiç de yüzüne bakmadıklarını, Matmazel Stefanî'nin dikkatli gözleri daima görürdü.”³⁴

“Şimdi olduğu gibi, o zamanlar dahi Paris moda esiri idi. Moda yalnız elbisede hüküm sürmez. Onun hükmü her şeye şâmidir.”³⁵

“Bunun gibi bazen Paris halkı feylesof olarak, sıcak soğuk hamamlara çıplak girmeyi hoş görür de, bazen dahi âdâbca mutaassıp olarak eldivenin düğmesi iliklenmemiş olsa meâyibden sayar.”³⁶

“Paris bu! ‘Skandal’ meraklısı olan şu şehirde, Michel kardeşler gibi Cemâziyelevvelleri mâlûm olan milyonerler hakkında fırsat düşer de, zaten ‘skandal’ yani terzîlât-ı umûmiye satıcı olan gazeteler o fırsattan istifadeye külâhlarını atmaz olurlar mı?”³⁷

“Paris kadar serbestînin derecesini ifrata vardırılmış olan yerler...”³⁸

Paris’in Ahmed Midhat Efendi’nin romanlarında işlenişini iki devreye ayırmamız mümkün ve doğru olacaktır: Avrupa seyahatinden (1889) önce ve Avrupa seyahati sonrası. Ki bu devrelendirmeyi zaten Efendi’nin kendisi de yapmaktadır. *Avrupa’da Bir Cevlân*’da, 1889 Avrupa seyahati öncesinde yazdığı Paris konulu romanlarında okuyucularını bir “seyahat-i fikriyye”ye çıkardığını ve o zamana kadar bu şehir hakkında okuduklarından edindiği birikimler etrafında onlara hayâlî bir Paris’i anlattığını söyler:

“Romanlarımda şimdiye kadar kâri’lerim efendilerim hazerâtına icrâ ettirmiş olduğum seyâhat-i fikriye, kendimin de fikren vukû bulan seyâhatlerimin semere-i hâsılası olduğu için, iki ciheti de hayâl üzerine mübtenî birer seyâhat demek idiler. İşte bu cevelânâmeye gelince, onun bana ait olan ciheti hayâlî olmayıp, hakîkî olması işin bir cihetini, hem de cihet-i esâsiyyesini hayâlden kurtarmış olacağından, bu hâl kâriînin seyâhat-i fikriyyelerini de hayâl-i mahz olmaktan kurtarıp şîbh-i hakîkî denilebilecek bir mertebeye îsâl eyler.”³⁹

³⁴ Ahmed Midhat Efendi, *Cellât*, (Haz. Nuri Sağlam), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay., s. 22.

³⁵ Ahmed Midhat Efendi, *Altın Âşıkları*, (Haz. M. Fatih Andı), Ankara 2004, Türk Dil Kurumu Yay., s. 43.

³⁶ A e . s. 43.

³⁷ A.e., s. 52.

³⁸ Ahmed Midhat Efendi, *Kafkas*. (Haz. Erol Ülgen). Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay., s.137.

³⁹ Ahmed Midhat, a.g.e., s. 2-3.

Bu “seyahat-i fikriye” yahut “hayâlî seyahat” esprisi, Paris’i görmeden çok önceleri 1876’da kaleme aldığı *Paris’te Bir Türk* romanında da dile getirilir. Roman kahramanı Nasuh’un, vapurla seyahati esnasında yol arkadaşlarından birisi ile yaptığı sohbette şu cümleler geçer:

“Catherine –Bu seyahat ilk seyahatiniz midir Nasuh Efendi? Başka seyahatiniz var mıdır?

Nasuh –Maddî olarak zikre şâyân başka bir seyahatim yoktur matmazel.

Catherine –Acayip! Seyahatin maddîsi, mânevîsi olur mu?

Nasuh –Niçin olmasın efendim? Mânevî tabiri yakışık almaz ise ‘hayâlî’ tabiri yakışık alır ya? Hayâlî seyahatlerimden, tıpkı şu maddî seyahatim kadar mütelevviz olmuşumdur.”⁴⁰

Midhat Efendi’nin Paris’i görmeden önce yazdığı Paris romanlarının tipik bir örneği olan *Paris’te Bir Türk*’ten bu “hayâlî”lik vurgusu çerçevesinde *Süleyman Muslî* (1877)’nin “Mukaddime”sinde de bahsettiğini okuruz.⁴¹

Midhat Efendi’nin bu fikrî seyahatlerinin en önemli kaynakları, başta Badedeker olmak üzere, Paris şehir rehberleri, Paris şehir planları, şehir tarihleri, Fransız gazeteleri, dergileri ve konuları Paris’te geçen kimi Fransızca romanlardır. Bu okumalar o kadar kapsamlı ve dikkatli okumalardır ki, üzerlerine bir de hayâlen Paris’te yaşama özlemi eklenince, Efendi’nin iddiasına göre, gerçekten görülmüş de anlatılmış Paris’ten fark edilmemektedir. Bu iddiada gizliden gizliye, kendi bilgisi ile övünme ve ispat etme çabası da vardır.⁴² Bu durumu kendisi *Avrupa’da Bir Cevelân*’da, tabii biraz da kendisine duyduğu ıvartılı özgüveni ve kişinin okumakla her açığını kapatacağı esprisini de iyice vugulayacak bir biçimde, yine *Paris’te Bir Türk* münasebetiyle bir kere daha tekrarlayacaktır:

“Bunlar Avrupa’yı tanımak mutlaka gezmekle mümkün olur itikadında bulduklarından, şu vukûfuma taaccüb ediyorlar idi. Nasıl ki bundan on beş sene mukaddem *Paris’te Bir Türk* romanını yazdığım zaman, okuyanlar meyânında Paris’i tanıyanlar, mutlaka benim Paris’e gitmiş olmağımı itikad eylemişlerdi. Hatta geçen sene bizim Teodor Kasap Efendi ile bir mülâkatta bana hikâyeye eylemiş olduğu vechile, kendisi Paris’te iken Elsine-i Şarkıyye Mektebi’ni ziyare-

⁴⁰ Ahmed Midhat Efendi, *Paris’te Bir Türk*, (Haz. Erol Ülgen), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay, s. 47-48

⁴¹ Ahmed Midhat Efendi, *Süleyman Muslî*, (Haz. M. Fatih Andı), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay, s. 395-396

⁴² Olcay Akyıldız, “Seine’i Uzaktan Sevmek Hayalde ve Hakikatte Paris”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, nr I-2003, Harvard University, 2003, s. 70.

te giderek orada *Paris'te Bir Türk* romanından şâkirdâna bazı tercümeler ettirildiğini görmüş ve bu romanın muharriri ile muârefesi olduğunu muallime söylediği zaman, muallim:

- O muharrir dahi Paris'i tanıyan Türklerden imiş.

deyip de Kasap Efendi:

- Bilâkis hudûd-ı Osmâniyye'den harice çıkmamıştır.

cevabını verince, muallimi de taaccüb istilâ eylemiş.⁴³

Efendi'nin bu türden anekdotlarında, bir yandan kendi bilgisine duyduğu öz güven, bir yandan da edindiği bu bilgiyi oluşturan okuduğu metinlerin gerçeği yansıttığının kabulü görülebilir. Onun bu tavrını Olcay Akyıldız, Edward Said'in *Oryantalizm*'de anlattığı, metnin gerçeği yüklenmesi, insanların metnin anlattığını gerçeğin yerine koyarak ona güven duymaları ve giderek metnin aktardığı gerçeğe şartlanmaları anlamına gelen “metinsel tutum” ile açıklar ve Ahmed Midhat'ın “hem okuduğu metinlere, hem de kendi yazdığı metne olan güveninin sonsuz” olduğunu belirtir.⁴⁴

Ancak biz *Avrupa'da Bir Cevalân*'da, bu güvenin ve bu güven üzerine inşa edilmiş olan hayâlî Paris imajının, Midhat Efendi'nin Paris'i gezip gördüğünde, özellikle de kısa süren ilk Paris seyahatinde sarsıldığına dair itiraf satırlarını da okuruz ki asıl bu yönüyle, Edward Said'in Oryantalist ideolojiyi eleştirme bağlamında dile getirdiği Oryantalist metinlerin Batılı insanı yanlı ve eksik “gerçekler”le yanılttığı “metinsel tutum”un Ahmed Midhat'ın şahsında bir Doğulu örneğini yakalarız. Çünkü Efendi, Paris'i ilk gördüğünde yaşadığı hayal kırıklığını, okuduğu eserlerde, hatta gördüğü resim ve fotoğraflarda hep bir “mübalâğa” olduğuna dair serdettiği uzun örnekler ve düşüncelerle, eserinin “Paris'te İlk İhtisâsâtım” başlıklı bölümünde anlatır. Burada söylediklerine benzer ifadeleri, Paris'e daha sonra gelişindeki gezileri sırasında dile getirdiğine de şahit oluruz.⁴⁵

Ahmed Midhat Efendi, Paris'e, ikisi de 1889'da olmak üzere iki defa gider. İlki, Stockholm'de toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi'nden hemen öncedir ve kısa sürelidir. Buradan hemen Kopenhag üzerinden Stockholm'e geçer. İkinci Paris seyahati ise kongre sonrasında ve 12 gün sürer. Yanında daha sonra yakın dostu olacak Rus asıllı bir müsteşrik olan Madam Gülnar (Olga de Lebedeva) da vardır. Bu ikinci seyahatin ağırlık merkezini Paris'te açılmış bulunan Exposition Universelles (Dünya Sergisi)'nin gezilmesi teşkil etmekle beraber, Midhat Efendi, sık

⁴³ Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevalân*, s. 71.

⁴⁴ Olcay Akyıldız, a.g.m., s. 66

⁴⁵ Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevalân*, s. 73-76,

sık yol arkadaşı Madam Gülnar'dan ayrılarak, Paris şehrini de cadde cadde, sokak sokak gezmeyi başarır. Bu hususta adeta büyük bir açlık duygusu içindedir. Diyebiliriz ki, onun okumak, bilgilenecek konusundaki hırsı, Paris'i gezmek, burada kaldığı sayılı günleri en iyi şekilde değerlendirmek ve doldurmak konusunda da kendisini gösterir. Bunun için, önce kendisine bir detaylı şehir planı edinir ve Paris'e indikleri daha ilk günden başlayarak, şehri gezmeye başlar. Bu amaçla, çoğu kez arabalara bile binmez, bir şehrin en iyi yaya olarak, ara sokaklarında, mahallelerinde dolaşarak tanınacağı düşüncesinden hareketle, kendisini Paris kaldırımlarına vurur. Birçok kez, daha fazla yer gezmiş olmak için, bir geçtiği cadde yahut sokaktan bir daha geçmez, yolunu uzatır, farklı yerler görmek ister. Mağazalara, dükkânlara girer, insanlarla ilişkiler kurmaya gayret gösterir.⁴⁶ Exposition Universelles dolayısıyla her zamankinden daha kalabalık bir zamanında bu şehri görmek zorunda olduğundan, bu yüzden daha rahat şartlarda, bu sun'î kalabalıktan azade olduğu bir mevsiminde Paris'i gezemediğinden şikâyetçidir. Bütün bu gezintilerinden amaç, bizzat kendi ifadesi ile "görmek" ve "öğrenmek"tir.⁴⁷ Bu iki kavram, gerçekten de Ahmed Midhat'ın Paris'i gezilerinde ve Paris perspektifinden Avrupa'yı idrâkinde en fazla öne çıkan çok önemli iki kavramdır. Bu açıdan o ne yapacağı, neyi göreceği ve bunlardan neyi "seçip" alması gerektiği üzerinde düşünmüş, hatta inceden inceye planlar yapmış bir gezgin sıfatıyla belirir karşımızda. Bu noktada, yol arkadaşı Madam Gülnar'ı gerek gezip görmek ve öğrenmek hususunda gösterdiği plansızlığı ve gerekse yorgunluğunu bahane ederek otelde kalma isteği ve üşengeçliği yüzünden zaman zaman hayretle karşıladığı da vâkidir:

"(...) Arkadaşımın birçok müzeler ictimâından ibaret demek olan işbu sergi temâşasındaki maharetsizliği nazar-ı hayretimi celbeyliyordu. Bu hâl kendisinde dün akşam dahi vâki olup, hele bu akşam bir kat daha artmış idi. Her neyi görse vâlih ü hayran olarak o kadar mütelâşiyâne ve mütehâlikâne bir hırsa mübtelâ oluyor idi ki zannıma kalır ise böyle cihet cihet muhayyir-i ukûl olan bir sergiyi temâşada insana mekân ve metânetin en büyüğü muktezîdir. Ve illâ hangi şeyi daha evvel göreceğim diye büsbütün şaşırıp kalarak hemân hiçbir şey görmemek muhakkaktır."⁴⁸

⁴⁶ Midhat Efendi'nin Paris gözlemleri, *Avrupa'da Bir Cevlân*'dan başka, birkaç yıl sonra, insanî ilişkiler bağlamında *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahut Alafranga* isimli eserinde de bir birikim olarak kendisini gösterecektir Bk.. *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahut Alafranga*, İstanbul 1312/1894, İkdâm Matb., 636 s.

⁴⁷ A.e., s. 503.

⁴⁸ A.e., s. 505.

Tarihî eserler, saraylar, anıtlar, köprüler, parklar, tiyatro ve opera binaları ve Eyfel Kulesi, Efendi'nin ilgi ve dikkatlerinin yoğunlaştığı asıl odaklardır Paris'te. Bunlar hakkında daha önceden edindiği bilgiler ile yakından yaptığı gözlemleri karşılaştırır. Haklarında daha fazla mâlûmât toplamaya çalışır. Ve her akşam, yorğun argın otele döndüğünde, odasında oturur, o günkü gözlemlerini inceden inceye, bir raportör titizliği ile not alır. Bu notlara o gün Madam Gülnar'la veyahut görüştüğü diğer insanlarla yaptığı görüşmeler, tartışmalar, fikir alışverişleri de özetlenerek dahil edilir. *Avrupa'da Bir Cevelân* isimli 1044 sayfalık hacimli seyahat eseri bu notlardan doğmuştur.⁴⁹ Bu yüzden *Avrupa'da Bir Cevelân*, nakledilen canlı diyaloglarla, detaya inen tasvirler ve kapsamlı bilgi aktarımlarıyla adeta roman tadında, büyük hacmine rağmen rahat ve kolay okunan, zevkli bir eser olarak okuyucu karşısına çıkacaktır. Çünkü artık *Avrupa'da Bir Cevelân*, bir “seyahat-i fikriyye” yahut “seyahat-i hayâliyye” değil, bir “seyahat-i hakikiyye”dir. Eserin 300 sayfayı aşan bir kısmı Ahmed Midhat Efendi'nin Paris gözlemlerine ayrılmıştır.

Ahmed Midhat Efendi, Paris'te daha ilk gece kaldıkları otelden başlayarak⁵⁰, bütün gördüklerini İstanbul ve İstanbul ölçeğinde Osmanlı ile kıyaslama gayreti ve tutumu içerisinde. Bu kıyaslamaları, hem maddî anlamda, hem de yeri geldiğinde mânevî ve ahlâkî konularda görülür. Söz gelimi, Madam Gülnar, Ahmed Midhat'a, eğer isterse Paris'in gece hayatına katılabileceğini, kendisini bunun için bir engel olarak görmesinin yersiz olduğunu, kendisinin geceleri otelde kalabileceğini söylediğinde, Midhat Efendi, gece hayatından ve sefahattan hiç hoşlanmadığını belirtir. Bu tutumu Gülnar'ın tuhafına gider, Paris'e gelip de gece eğlencelerine katılmamanın bir erkek için nasıl mümkün olduğunu sorduğunda, Ahmed Midhat da İslâmiyet ile Avrupalı'nın eğlence ve ahlâk anlayışını karşılaştırır. Bu konularda uzun diyaloglara girerler.⁵¹

Eserin kimi sayfalarında, o gün gördüğü binalar, anıtlar, tarihî eserler hakkında tek tek adeta her biri birkaç sayfa tutan ansiklopedik bilgiler de yer alır.

Ve elbette ki Exposition Universelles (Dünya Sergisi) gezintileri ve bu gezintiler hakkındaki bilgi ve kanaatleri. Bu sergi bir bakıma, Oryantalist anlayışın bir yansımasıdır. Sergide Batılı ülkelerin teknolojik gelişimleri ve yaptıkları “makinelere”, “öteki”lere teşhir edilmektedir. Ama ayrıca, Doğulular'ın, yani “ötekiler”in de (ki bu ötekilerin arasında çoğunluğu Cezayir, Fas, Tunus gibi Fransız sömürgeleri de vardır) standları farklı bir “renk” olarak sergide kısmî bir yer tutmaktadır. Nitekim C. Findley, “bir Oksidental olarak” Ahmed Midhat Efendi'nin Paris'i ve bütünüyle Avrupa'yı, iki Oryantalist etkinlik arasında, yani Müs-

⁴⁹ Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevelân*, İstanbul 1307/1890, 1044 s.

⁵⁰ A.e., s. 288.

⁵¹ A.e., s. 506-507.

teşrikler Kongresi ve Dünya Sergisi dolayısıyla tanımış olmasını, “hayatın bir istihzası” olarak yorumlamaktadır:

“Hayalindeki Avrupa’dan ‘hakîkî’sine giden yolun şarkiyatçılar kongresi ve dünya sergisi gibi ötekici temsillere çıkması, hayatın bir istihzasıdır, ama ‘hakîkî Şark’a gidecek Avrupalılar kafalarındaki ilk imgelerin doğru çıkmasını nasıl bekliyorlarsa, Ahmed Midhat da Avrupa’ya aynı beklentiyle yaklaşarak bu istihzayı tersine çevirmiştir.”⁵²

Sergide Ahmed Midhat Efendi’nin tabîî olarak en fazla dikkatini çeken noktalar, Batılı’nın çalışma azmi, çalışarak ortaya koyduğu makineler, bu makinele- rin nasıl üretimi kolaylaştırdığı, yeni icat edilen fonograf, telefon gibi âletler, mühendislikteki ilerlemelerdir. Bu gezintileri esnasında, sergideki Kahire soka- ğına da giden Efendi, buradaki Doğu imajını hiç de yakışık bulmaz. Çünkü bu- rada çizilen Doğu atmosferi, tam da Oryantalist romantizme uygun olarak çalgı- lı dansözlü, nargileli bir zevk ve sefahat ortamıdır. Ortada dönen “Dansöz Fat- ma”nın aslında bir müslüman Arap olmadığını, Yahudi asıllı olduğunu Midhat Efendi ısrarla belirtir.

Paris’te kalınan 12 günün sonunda, Efendi’nin dönüş güzergâhı Cenova, Mon- treaux, Bern, Zürih, Viyana ve Trieste üzerinden hasret ve iştihakla kavuşulan İs- tanbul’dur.

* * *

Buraya kadar anahatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız Ahmed Midhat Efendi’nin eserlerinde Batı uygarlığının yaşandığı bir odak mekân olarak Pa- ris’in ne şekilde, hangi bakış açısıyla ve hangi açılımlarla ele alındığıydı. Elbet- te tek tek romanlarına ve başta *Avrupa’da Bir Cevelân* olmak üzere diğer eser- lerine detaylı bir şekilde inildiğinde, konu daha zengin bir döküm ve çeşitlenme ile karşımıza çıkacaktır. Ancak bu bile, bize Midhat Efendi’nin dönemi içerisin- de Avrupa’yı algılayış noktasından devirdaşlarının birçoğundan farklı olarak öne çıktığını, bugün ortaya koyduğu kriterleri ve değerlendirmeleri tartışabilirsek bi- le, özgün yorumlarla bu uygarlığı, kapsamlı bir perspektiften; bir yandan tarihî derinliği, bir yandan sosyo-kültürel boyutu, aktüel hayatı, insan ilişkileri, şehir- cilik anlayışı, kanun, hukuk, adalet, iş, üretim, çalışma, eğlence vs. gibi toplu- sal hayatı yapan kavramlar ve bunların yansıdığı kurumlar, olgular ve olaylar et- rafında Paris perspektifinden görmeye, anlamaya ve yorumlayarak kendi insanı- na aktarmaya çalışan bir aydın portresinin sahibi olduğunu kabul ettirmeye ye- tecektir sanırız.

⁵² Carter V. Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa’da*, s. 12.

Kaynakça

- Ahmed Midhat Efendi, *Altın Âşıkları*, (Haz. M. Fatih Andı), Ankara 2004, Türk Dil Kurumu Yay.
- Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*, İstanbul 1312/1894, İkdâm Matb., 636 s.
- Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevalân*, İstanbul 1307/1889, 1044 s.
- Ahmed Midhat Efendi, *Cellât*, (Haz. Nuri Sağlam), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay.
- Ahmed Midhat Efendi, *Diplomalı Kız*, İstanbul 1307/1890.
- Ahmed Midhat Efendi, *Hayret*, (Haz. Nuri Sağlam), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay.
- Ahmed Midhat Efendi, *Kafkas*, (Haz. Erol Ülgen), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay.
- Ahmed Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, (Haz. Erol Ülgen), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay.
- Ahmed Midhat Efendi, Süleyman Muslî, (Haz. M. Fatih Andı), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay.
- Ahmed Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, (Haz. Nuri Sağlam), Ankara 2000, Türk Dil Kurumu Yay.
- Akyavaş, Beynun (Haz.), *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi*, Ankara 1993, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 155 s.
- Akyıldız, Olcay, "Seine'i Uzaktan Sevmek: Hayalde ve Hakikatte Paris", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, nr. I-2003, Harvard University, 2003, s. 70.
- Ali Seydi, *Resimli Kamus-ı Osmânî*, İstanbul 1330, Cihan Matb.
- Andı, M. Fatih (Haz.), *Bir Osmanlı Bürokratinin Avrupa İzlenimleri- Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi*, İstanbul 1996, Kitabevi Yay., 88 s.
- Andı, M. Fatih, "Kaçanlar, Kalanlar ve Romanlar", *Roman ve Hayat*, İstanbul 1999, Kitabevi Yay., s. 79-84.
- Armağan, Mustafa, *Alev ve Beton*, İstanbul 2000, s. 64.
- Âsaf Hüseyin, "Oryantalizmin İdeolojisi", *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar*, İstanbul 1989, (çev. Bedirhan Muhib), İnsan Yay., s. 15-34.
- Asiltürk, Baki, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul 2000, Kaknüs Yay., s. 27-36.
- Aslanoğlu, Rana A., *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa 1998, Asa Yay., 245 s.
- Batur, Enis, "Paris: Bir Fetiş-Mekân İçin Topografi Denemesi", *Türk Edebiyatında Paris*, s. 285.
- Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (Çev. Mete Tuncay), İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yay., 193 s.
- Enginün, İnci (Haz.), *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, İstanbul 1994, Dergâh Yay.
- Findley, Carter V., *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yurt Yay., 59 s.

- Gaspralı İsmail, *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*, İstanbul 1302/1886-1887, Matbaa-i Ebüzziya, 30 s.
- Gökhan, Halil- Mohidine, Timour, *Türk Edebiyatında Paris*, İstanbul 2000, Yapı Kredi Yay., 329 s.
- Kaplan, Mehmet, "Gaspralı İsmail'in Avrupa Medeniyeti, Sosyalizm ve İslâmiyet Hakkındaki Eseri", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-II*, İstanbul 1987, Dergâh Yay., s. 174-190.
- Loomba, Ania, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, (çev. Mehmet Küçük), İstanbul 2000, Ayrıntı Yay., 310 s.
- Max Weber, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), İstanbul 2000, Bakış Yay., 275 s.
- Mehmed Salâhî, *Kamus-ı Osmânî*, İstanbul 1313, Mahmud Bey Matb.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İstanbul 1979, 4. bs., Ötüken Yay., 275 s.
- Muallim Naci, *Fürûzân*, İstanbul 1303/1885.
- Muallim Naci, *Lûgat-i Nâcî*, İstanbul 1978, Çağrı Yayınları neşri.
- Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Ankara 1975, Atatürk Üniversitesi Yay., 440 s.
- Pruett, Gordon E., "İslâm ve Oryantalizm", *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar*, İstanbul 1989, (çev. Bedirhan Muhib), İnsan Yay., s. 61-112;
- Said, Edward, *Oryantalizm*, (çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul 1989, 2. bs., 540 s.
- Spengler, Oswald, *Batının Çöküşü*, (Çev. Giovanni Scognamillo, Nuray Sengebli), 1. bs. İstanbul 1978, 2. bs. İstanbul 1997, Dergâh Yay., 560 s.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317, İkdâm Matb.
- Tahran, Abdülhak Hâmid, *Butün Şiirleri-3, Hep Yahut Hiç*, (Haz.: İ. Enginün), İstanbul 1982, Dergâh Yay.
- Turner, Bryan, *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm*, İstanbul 1991, (çev. Ahmet Demirhan), İnsan Yay., 142 s.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 3. bs. İstanbul 1992, Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ziya Paşa, *Külliyât-ı Ziya Paşa*, İstanbul 1343/1925, s. 203.